

Naratívne postupy v Belových Vedomostiach o Tekovskej stolici

Jozef Kordoš

KORDOŠ, J.: The Narrative Techniques in Matthias Bel's Knowledge of the Tekov County

SLOVENSKÁ LITERATÚRA 68, 2021, No. 1, p. 1-18

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2021.68.1.1>

ORCID ID: 0000-0002-6853-459X

Key words: Matthias Bel, Tekov County, Jakob Tollius, Baroque historiography, chorography

The goal of the paper is to characterize the narrative techniques that Matthias Bel (1684 – 1749) used in his paper *Vedomosti o Tekovskej stolici* (*Knowledge of the Tekov County*, 1742), usually considered to be a historiographic work. It tracks the passages where Bel's commentary overlaps with other genres or scientific branches, and draws attention to the elements that make it possible to classify the work as a chorography. Bel's aim was not only to systematically collect the accurate facts about the region but, apparently, also to saturate various needs of well-educated readership that finds pleasure in examining the picture of the region through a miscellaneous collection of natural particularities and specific cultural manifestations. Since the commentary on the Tekov county seeks support in quotations from the travelogue *Letters from Travels* (1700) written by the Dutch traveller Jakob Tollius (1633 – 1696), the reader explores the region as a traveller not only being accompanied by well-educated and sophisticated Bel, but also regularly through Tollius's gripping narrations. Another dominant element of the commentary is a number of etiologic legends, which Bel in the position of a collector of oral folk culture presents as an outstanding narrator. Comparison with other authors who also visited and described the region (F. E. Brückmann, E. Brown) shows that these digressions are a specific feature of Bel's picture of the Tekov county.

Kľúčové slová: Matej Bel, Tekovská stolica, Jakob Tollius, baroková historiografia, chorografia

Belov výklad o Tekovskej stolici¹ vyšiel spolu s opismi Novohradu, Nitry a Hontu vo štvrtom zväzku jeho rozsiahleho vlastivedného diela *Notitia Hungariae novae historico geographica etc.* v roku 1742, teda v poslednom zväzku *Historicko-zemepisných vedomostí o novom Uhorsku*, ktorý sa mu podarilo vydať tlačou (Belius 1742; Bel 2019). V krátkom predslove (*prooemium*) k Tekovu, podobne ako v predslove k Hontu, sa Bel ospravedlňuje, že porušil vytýčený plán a ich poradie vo zväzku prehodil. Dôvodom na odsunutie výkladu o Honte až na záver zväzku bola skutočnosť, že mu stále chýbali „*podklady, o ktoré už toľkokrát márne prosíka*“ (Belius 1742: 155). Aby nemárnil zbytočne čas čakáním a ani ďalej nezneužíval trpezlivosť cisárskeho veličenstva, prednostne do diela zaradil už finalizovaný Tekov. V predslove k Novohradu, ktorým sa štvrtý zväzok začína, však pomerne nesúrodo² so skutočnosťou a aj s tým, čo napísal v *Ad lectorem*,³ informuje čitateľa, že obsah aktuálneho zväzku budú tvoriť opisy Novohradu, Hontu, Tekova, Nitry, Trenčína a aj Oravy.⁴ Pôvodne zamýšľané poradie sa teda nezmenilo len presunutím Tekova na druhé miesto, ale aj posunutím Nitry na tretie miesto.

1 Moderné vydanie a preklad celej *Tekovskej stolice* pozri Bel 2019.

2 Túto nesúrodosť možno vysvetliť tak, že jednotlivé časti zväzku Bel neodoslal do tlače naraz. Ako prvý odovzdal a dal zrejme aj vytlačiť Novohrad, pravdepodobne v čase, keď opisy ostatných stolíc, ktoré plánoval do zväzku zaradiť, ešte nemal hotové, a teda ešte nevedel, že celkovým rozsahom presiahnu možnosti jedného zväzku. Potom už akiste nemal na rukopis Novohradu dosah, inak by inkonzistentné informácie v predslove určite opravil. Uprednostnil Tekov, ktorý mal hotový a zjavne aj zrecenzovaný a finalizovaný pre tlač ešte za života cisára (keďže hovorí, že nechce márnir čas veličenstva cisára, Augusti Caesaris, a nie cisárovnej), s veľkou pravdepodobnosťou aj skôr ako Nitriansku stolicu. Do textu o Tekovskej stolici však predsa len robil zásahy aj tesne pred jeho odovzdaním do tlače, ku ktorému mohlo dôjsť najskôr v roku 1741. Vyplýva to zo spoľahlivo datovateľného údaja v časti venovanej dejinám Kremnice, kde Bel v súvislosti s banskoštiavnickým komorským grófom Jozefom Andrejom Wenczlom, barónom zo Sternbachu, ktorý zomrel v roku 1736, píše, že „pred piatimi rokmi predčasne opustil tento svet“ (Kianička 2018: 39). Úvod *Ad lectorem* napísal až úplne nakoniec, preto sa v ňom už udávajú správne informácie o obsahu aktuálneho zväzku aj o poradí jeho jednotlivých častí. Hoci rukopisy Trenčianskej a Oravskej stolice čakali na finálnu redakciu a vydanie, Bel nepovažoval za ukončenú ani prácu na nich, naopak, najnovšie zistenia a informácie do nich zapracúval a dopĺňal ešte aj v štyridsiatych rokoch 18. storočia (Nagy 2013: 31).

3 Bel v úvode *Ad lectorem* informuje, že pristúpil k zmene pôvodného konceptu *Vedomostí*, ktorá sa dotkla nielen poradia opisov jednotlivých stolíc, ale aj ich počtu. V § XII *Ad lectorem* udáva, že štvrtý zväzok obsahuje opisy štyroch stolíc Preddunajského dištriktu, konkrétne Novohradskej, Tekovskej, Nitrianskej a „oboch Hontov“, pričom nezabúda podotknúť, že opis Hontianskej stolice mal byť pôvodne na druhom mieste. Pôvodný zámer pripojiť k nim aj opisy Trenčianskej a Oravskej stolice znemožnila skutočnosť, že zväzok „celkom nečakane nabral na rozsahu“. To Bela prinútilo zmeniť pôvodný plán a presunúť oba výklady až do šiesteho zväzku. V § XIII potom uvádza, že k dokončeniu celého projektu zostáva vydať už len tri budúce zväzky, v ktorých zamýšľa prezentovať opisy zvyšných tridsiatich ôsmich uhorských stolíc. Z toho tiež vyplýva, že sedemzväzkové *Vedomosti* Bel zamýšľal už pred koncom roku 1741, keďže svoje *Ad lectorem* datoval „MDCCXLI. III. Idus Decembr.“, teda na 11. decembra 1741. Podľa I. Kollárovej došlo k tejto zmene niekedy po slávnostnom odovzdaní štvrtého zväzku Márii Terézii v roku 1742 (Kollárová 2006: 37).

4 „Scilicet Comitatus sunt vasti et elegantes, sed alter commodior altero: *Neogradiensis, Hontensis, Barschiensis, Nitriensis, Trencschiniensis* atque *Arvensis*. Volumen hi dabunt iustae molis neque prioribus seu rerum habitu, seu adparatibus aliis impar. Exordimur autem designationis eum laborem a *Neogradiensium* provincia, dum per intersitos Comitatus ad *Arvenses* delati tomo huic juxta et *Parti Primae* sive *Hungariae Cis-Danubianae* finem constituamus“ (Belius 1742: 2). Z toho je zjavné, že úvod *Ad lectorem* aj všetky predslovy k jednotlivým stoliciam predstavujú dôležité paratexty, ktoré zásadným spôsobom osvetľujú okolnosti vzniku a vydania štvrtého zväzku *Vedomostí*. Blížšie o paratextoch a autorských predhovoch Karabová 2018.

Tekovská stolica zaberá vo štvrtom zväzku strany 155-290. Výklad má v zásade rovnakú štruktúru ako všetky ostatné a riadi sa obvyklým postupom, ktorý Bel zaviedol predstavením modelového opisu Spišskej stolice vo svojom spise *Hungariae Antiquae et Novae Prodrumus* (skrátene *Prodrumus*, Posol starého a nového Uhorska) z roku 1723 (Belius 1723).⁵ Opis Tekovskej stolice má v pôvodnom vydaní 135 strán, z nich prvá, všeobecná časť má rozsah 23 strán, zvyšných 112 strán vyhradil autor špeciálnej časti. Keďže Tekovskú stolicu tvorili štyri slúžnovské okresy, špeciálna časť sa delí na štyri oddiely, z ktorých prvý obsahuje opis Oslianskeho slúžnovského okresu (*Processus Oszlanensis*, strany 179-242), druhý Levického (*Processus Lévensis*, strany 243-264), tretí Topoľčianskeho (*Processus Kis-Topoltschanensis*, strany 265-282) a napokon štvrtý Vrábelskej stolice arcibiskupských predialistov⁶ a Vrábelského slúžnovského okresu (*Sedes et Processus Verebelyensis*, strany 283-290). Aj opis Tekova Bel uzatvára prehľadom cestných komunikácií do susedných stolíc (strany 290-291).

Na ceste Tekovom s Jakobom Tolliom

Zachovanie jednotnej štruktúry a dodržiavanie zaužívaného postupu pri opise jednotlivých stolíc však nijako neprekáža Belovi v tom, aby o svojom výklade rozprával ako o ceste (*iter*) po jednotlivých uhorských krajoch. O tom, že Bel svoje rozprávanie ako cestu mohol koncipovať, svedčí okrem prítomnosti slova *iter* hneď v krátkom predslove aj fakt, že pokiaľ ide o priznané zdroje, svoj výklad často a aj s neskrývaným potešením opiera o kratšie i rozsiahlejšie citáty z cestopisu *Epistolae itinerariae* (Listy z ciest) Jakoba Tollia, vzdelaného nizozemského cestovateľa, lekára a vynikajúceho filológa.⁷ Prvý raz ho Bel cituje hneď v § II úvodného oddielu všeobecnej časti o prírodných pomeroch kraja, keď sa venuje horám medzi Kremnicou a Banskou Bystricou a na oživenie svojho rozprávania využíva Tolliov opis jeho cesty cez ne. Tolliova cesta po uhorských, resp. slovenských banských mestách, ktorú opisuje v piatom liste z ciest, pochopiteľne nemala rovnaký priebeh ani smer, akým postupuje Belov výklad. Rozmeniť na drobné pútavé rozprávanie nizozemského vzdelanca, ktoré obsahuje množstvo bystrých pozorovaní a cenných informácií, a zaradiť ich na príslušné miesto vlastnej cesty po Tekove vtedy, keď k nemu výklad dospeje, nepredstavovalo pre Bela zaiste žiaden problém a porovnanie s Tolliovou pôvodinou ukazuje, že Bel jeho text veľmi dobre poznal a využíval ho naozaj efektívne a dôkladne.

Nie je to len na spestrenie výkladu. Bel siaha po citáte z Tolliovoho cestopisu tiež v prírodovednom oddiele, keď informuje o vodstvách regiónu, konkrétne o Kremnickom potoku. Tu sa už neobmedzuje len na jednoduché pozorovanie cestovateľa, že potok je špinavý a kalný, pretože preteká viacerými stupami

5 K problematike porovnaj napr. Tibenský 1984: 217-227 alebo Juríková 2016: 17.

6 K problematike stolice arcibiskupských predialistov porov. Oslanský 1986; Lopatková 2009.

7 Jakob Tollius (1633 - 1696) napísal o svojich cestách cestopis vo forme listov, z ktorých každý niekomu adresoval, je ich dovedna šesť a vyšli knižne pod názvom *Listy z ciest* v Amsterdame v roku 1700 až po autorovej smrti (Tollius 1700). Jeho podrobný životopis uvádza Koldewey 1894. Najbližším zdrojom informácií o Tolliovi, jeho diele a živote je však predovšetkým *Prologus ad lectores*, ktorý napísal vydavateľ Tolliových listov H. Ch. Heninnius a vydal v úvode *Epistolae itinerariae*.

a banskými dielami, ale dáva priestor aj jeho názorom a zdôvodneniam pozorovaných javov. Podľa Tollia je totiž Kremnický potok jednoznačne zlatonosný a odnáša zo stúp dokonca veľkú väčšinu vydolovaného zlata, pretože spôsob premývania rozdrvenej rudy je nadmieru neefektívny. Tollius ho opísal na inom mieste, ale Bel s potešením pripája k tomuto miestu aj ďalší citát, čím výklad o Kremnickom potoku, ktorý by mal byť na tomto mieste prírodovedný, rozširuje aj o technické údaje, ako sa premýva zlatá ruda po rozdrvení v stupách a ako pri tom podľa Tolliovho názoru dochádza k obrovským stratám (Belius 1742: 163).

Ešte v prírodovednom oddiele, vo výklade o podivuhodných a liečivých vodách regiónu, Bel opäť uvádza pomerne rozsiahly citát z Tollia. Cestovateľ-tentoraz opisuje svoju návštevu kúpeľov v Sklených Tepliciach a rozplýva sa v typicky barokovom vumelkovanom opise nad krásami a zaujímavými prírodnými úkazmi, ktoré videl v kúpeľnej jaskyni. Odborný opis kúpeľov a tamojších minerálnych vôd Bel uverejnil už v *Prodrome*.⁸ Na tomto mieste teda okrem odkazu naň a poznámky, že kúpele majú už oveľa honosnejší vzhľad, prináša Tolliov takmer básnický opis, ktorý zaiste pôsobí ako príjemná zmena a osvieženie v inak pomerne suchopárnom výpočte minerálnych a termálnych prameňov kraja (Belius 1742: 165).

V druhom oddiele prvej, všeobecnej časti, ktorý sa venuje obyvateľstvu kraja a jeho zloženiu, úradom, významným rodom a ďalším obvyklým spoločenskovedným otázkam, sa zakladá na citátoch z Tollia prakticky celá charakteristika obyvateľstva regiónu. Už § II takmer celý vyplní citát, v ktorom Tollius referuje o troch národnostiach obyvateľstva a zároveň prináša svoj vlastný a z odstupe času veľmi cenný opis ich typického vzhľadu a spôsobu odievania. Pomerne detailne sa venuje ženskému ľudovému odevu, ktorý mali v Tekove iný slobodné dievčatá a iný vydaté ženy. Bel v Tolliovom opise v podstate sprostredkúva dosiaľ najstarší známy opis tekovského kroja.⁹

Rovnako § III je z väčšej časti tvorený citátmi z Tollia. Tollius okrem toho, že obdivuje odolnosť tunajších Slovákov a pripisuje ju skutočnosti, že sú od útleho detstva vystavovaní tvrdošti poveternostných vplyvov, referuje aj o celkom ojedinelom spôsobe, akým si tunajšie obyvateľstvo prepravuje proviant, keď sa vydáva na cesty. Ide o špeciálny druh kapsy, aký podľa Tollia „nepoznal ani kynik Diogenés“,¹⁰ keďže bežní ľudia si odkladali jedlo na cestu do spodnej bielizne. Bel upresňuje, že je to typické pre Slovákov, ktorí si v lete spodnú bielizeň zvyknú vyhrnúť nad kolená a chlieb, syr, cesnak a cibuľu si odkladajú do nej. Maďari na rozdiel od nich zvyknú na to používať zviazané rukávy cestovného pláštá, ktorý

8 Výklad v *Prodrome* je, samozrejme, oveľa rozsiahlejší, delí sa na tri časti (*membrum historicum, membrum physicum, membrum medicum*) a vychádza z dostupných súvekých odborných zdrojov, ako je napríklad základná práca na túto tému *De admirandis Hungariae aquis* od Juraja Wernera alebo cestopis vynikajúceho anglického lekára Edwarda Browna *A brief account of some travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly, Austria, Styria, Carinthia, Carniola, and Friuli etc.* (Londýn 1673). Treba však povedať, že aj tu sa pomerne často cituje Tollius a v časti venovanej kúpeľnej jaskyni sa doslovne prepisuje to isté miesto, ktoré Bel cituje v prírodovede Tekovskej stolice (Belius 1723: 128-139; Tolliov opis potnej jaskyne na strane 132).

9 Moderné opisy vychádzajú poväčšine z údajov z konca 19., prípadne zo začiatku 20. storočia. O tekovskom kroji podrobnejšie Nosáľová 1983: 75-81; Kuchelová - Brenkus 2018: 248-261.

10 Tollius prostredníctvom narážky na Diogena veľmi učene a jemne naznačuje, že takéto využitie spodnej bielizne je pre človeka vybraných (mestských) spôsobov príliš ďaleko za hranicami únosnosti.

sa volá *csuha*. Výklad ďalej pokračuje novým citátom, v ktorom Tollius hovorí o tzv. sympatizujúcich účinkoch potu, a tvrdí, že jedlo, ktoré sa takýmto spôsobom prepravuje, nasiakne potom a ten práve prostredníctvom svojho sympatizujúceho účinku vyvolá lásku v človeku alebo zvierati, ktoré takéto jedlo požije. Práve táto viera ho viedla k tomu, aby takéto pokrm radšej slušne odmietol. Pre aktuálnu interpretáciu je však dôležitejšie to, že sa vzápätí priznáva, že v prípade iných miestnych špecialít taký zdržanlivý nebol. Išlo konkrétne o jedlá nakladané v cesnaku a Bel skutočne pokračuje ďalej § IV, ktorý sa venuje len použitiu a konzumácii cesnaku ako špecifika miestneho stravovania.

Cesnak, typické jedlo Uhrov

V úvode paragrafu nadväzuje najprv na Tolliovu poznámku, že od konzumácie miestnych delikates nakladaných v cesnaku ho neodradila ani ťažká aróma, na ktorú má jednoducho príliš mestský žalúdok, ani Horatiove verše, podľa ktorých je cesnak horším jedom než bohlav. Bel v úvode cituje *in extenso* príslušnú Horatiovu báseň,¹¹ aby jeho kritiku vzápätí vyvrátil tak, že uvádza celý rad zmienok o cesnaku a jeho použití u najrôznejších autorov od klasického staroveku až do svojich čias. Sú medzi nimi Plínius Starší, Aemilius Macer, Athénaios či Erasmus Rotterdamský, z autorov najbližších Belovej dobe je to predovšetkým Tobias Kober,¹² poľný lekár v armáde Rudolfa II., ktorého Bel necituje na tomto mieste prvý raz. Prostredníctvom výňatku z jeho *Observationes medicae castrenses Hungaricae* (Lekárske táborové pozorovania v Uhorsku) informuje čitateľa o množstve využitia cesnaku na lekárske účely, ktoré lekár počas svojho pôsobenia v Uhorsku odporoval. Belov paragraf o cesnaku sa svojím obsahom, pokiaľ ide o zmienky antických autorov, v zásade nijako nelíši napríklad od hesla *Allium* (cesnak) v dobovej encyklopédii rímskej antiky, v slovníku *Lexicon antiquitatum Romanarum* (Pitiscus 1719: 73). Bel ten istý materiál vo svojom paragrafe vlastne len preusporiadal, zmienky niektorých autorov vynechal (predovšetkým básnikov, ako napr. Iuvenala, Persia či Nonna) a nahradil ich Koberovým výkladom, prostredníctvom ktorého prepojil antickú tradíciu s domácim prostredím. Uhorský zvyk konzumovať cesnak a využívať ho ako liek (napr. proti tzv. *uhorskej nevoľnosti*, ľudovo zvanej *csömör*, pri ktorej treba cesnakom pretlačeným do octu potierať

11 Q. Horatius Flaccus, Epodon Liber, Carmen III.

12 Tobias Kober (okolo 1572 – po 1612) bol lekár a dramatik z Görllitzu. V letnom semestri roku 1593 bol imatrikulovaný v Lipsku, v roku 1594 tam študoval už ako *poeta laureatus* medicínu. Už v roku 1593 spísal lekársky traktát *De lacte* a v roku 1595 na základe dizertácie *De parapsysi* promovoval v Helmstäde na doktora medicíny. Následne sa stal poľným lekárom pri armáde cisára Rudolfa II. v Uhorsku, v roku 1605 vydal prácu *Decades tres observationum medicarum castrensium Hungaricarum*, ktorá obsahuje zaujímavé historické informácie o epidémiách a nákazách tej doby a z ktorej cituje aj Bel. Okrem odborných spisov sa Kober venoval aj poézii a dráme – už v roku 1593 napísal oslavnú báseň na Vroclav (*Vratislavia sive Budorgis, celebris Elysiorum Metropolis*), z piatej knihy *Aeneidy* čerpal látku pre drámu *Palinurus (Ludi Funebres Sive Palinurus. Tragoedia Ex Quinto libro Aeneidos Virgilianae*. Leipzig 1593), z tretej pre drámu *Anchises Exul (Anchises Exul tragoedia ex III. Libro Aeneidos Virgilianae Ad Dominum Sebastianum Willingium Onoldium...*, Gorlicii/Görllitz 1594). Celkove bol autorom viacerých latinských drám (komédií i tragédií), jednej nemeckej. Bližšie Scherer 1882: 359-360.

postihnutému končatiny)¹³ má teda v jeho podaní antické korene siahajúce až do starého Egypta a predstavuje prastarý kultúrny prvok, ktorý existuje dodnes v tekovskom zvyku pohostiť príchodzích pri vstupe do domu chlebom a cesnakom. V tomto konkrétnom prípade, ako sa uvádza v záverečnom odseku § IV, hovorí Bel z vlastnej skúsenosti, keďže na cestách mu pri vstupe do vidieckych pohostinstiev ako prvé uvítanie bežne ponúkli chlieb, cesnak a cibuľu.

Treba však pripomenúť, že Tollius a Kober neboli jediní lekári a vzdelaní cestovatelia, ktorí zaregistrovali všestranné použitie cesnaku v Uhorsku ako špecifický a zároveň nanajvýš charakteristický prvok národnej kultúry. Možno medzi nich určite rátať aj vzdelaného lekára, polyhistora a cestovateľa Franza Ernsta Brückmanna (1696–1754),¹⁴ ktorý svoju cestu po hornom Uhorsku, teda dnešnom Slovensku, podnikol v roku 1724 a následne o nej obsiahlo referoval v sérii cestopisných listov adresovaných svojim priateľom. Stojí určite za zmienku, že posledný z týchto listov s poradovým číslom sto, ktorý vyšiel v roku 1741, venoval, resp. adresoval Matejovi Belovi.¹⁵ Brückmann sa živo zaujímal o prírodné pomery Slovenska a vyspelé baníctvo (Hronček 2019: 25–26) či kultúru a život obyvateľov Horného Uhorska, preto nie je nijakým prekvapením, že väčšina tém, ktoré vo svojich cestopisných listoch spracúva, sa objavuje aj v Belových *Vedomostiach* (hory a dračie jaskyne Liptova, minerálne a liečivé pramene, kremnické a banskoštiavnické zlato a striebro, špecifická fauna a flóry a ďalšie). Okrem *Listov z ciest*, ktoré nazval rovnako ako Tollius *Epistolae itinerariae*, publikoval aj obdivuhodné množstvo kratších či dlhších správ (*Relationes itinerariae*) v súvekom periodiku *Annalium Physico-Medicarum, oder Geschichte der Natur und Kunst*, medzi nimi aj správu *Von den ungarischen Zwiebeln und Knoblauch (Anno MDCCXXV, Augustus, relatio XXXII)*.¹⁶ Brückmann v nej referuje, že v Uhorsku sa cibuľa a cesnak konzumujú buď surové, alebo varené pred, počas i po jedle, sú preto pre Uhrov najlepším *aroma domesticum* (domácim korením) a vedno s vínom sa považujú za všeliek. Uhri preto zriedka niečo potrebujú z lekárne a veľmi ojedinele volajú lekára, keďže v prípade nevoľnosti ako prvú pomoc podávajú cibuľu, cesnak a „dobrý pohár vína“ a lekára volajú až vtedy, keď sa želaný účinok nedostavuje (čo je zväčša príliš neskoro, ako podotýka autor). Každodenná konzumácia cesnaku

13 „Aj dnes je liekom proti uhorskej nevoľnosti, ktorú označuje domáci výraz *csömör*, nielen u ľudu, ale aj medzi vznešenejšími. Pretlačený do octu sa s nadmieru znamenitým úspechom starostlivo rozotiera na končatiny. Tým, ktorí sa takto raz a aj druhý raz potru, sa napokon obnovia stratené sily v celom tele, spamätajú sa zo zmeravenia, ktorým sa táto choroba typicky prejavuje, a keď sa im konečne vráti chuť do jedla, vrátia sa k svojej práci svieži a dobre naladení“ (Belius 1742: 174).

14 O jeho živote porovnaj Zaunick 1955: 655.

15 FRANC. ERNEST. BRÜCKMANNI D. EPISTOLA ITINERARIA C. SISTENS SCRIPTORES RERUM HUNGARICARUM. AD VIRUM REVERENDISSIMUM, DOMINUM DOMINUM MATTHIAM BELIUM, PANNONIUM, VERBI DIVINI ET EVANGELICI IN ECCLESIA GERMANICA POSONIENSI MINISTRUM VIGILANTISSIMUM, POLYHISTOREM CONSUMATISSIMUM, CELEBERRIMUM, AMICUM ET FAUTOREM OMNI HONORIS ET AMORIS CULTU NUNQUAM NON MAXIME VENERANDUM. WOLFFENBUTTELAE, 1741 (Brückmann 1741). Porovnaj tiež Šimončič 1998: 250.

16 Časopis vychádzal s mesačnou periodicitou a vydávali ho po kvartáloch ako *Sammlung*, konkrétne táto správa vyšla v *Sammlung von Natur- und Medicin wie auch hierzu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten, so sich An. 1725 in den 3. Sommer-Monaten in Schlesien und andern Ländern begeben. Als der drey u. dreyssigste Versuch ans Licht gestellet von Einigen Academ. Naturae Curios. in Bresslau. Sommer-Quartal, 1725*. Leipzig und Budissin, Verlegt David Richter, 1727, strana 194. Účtyhodnú Brückmannovu bibliografiu uvádza Meusel 1802: 613–623.

a cibule chráni Uhrov proti veľkému množstvu chorôb (okrem iných aj pred obličkovými a žľazovými kameňmi, podagrou a artritídou), jeho ťažká aróma však spôsobuje na druhej strane aj to, že ich často sužujú bolesti hlavy. Na ilustráciu, čo cesnak a cibuľa pre Uhrov znamenajú, uvádza Brückmann citát od ďalšieho slávneho nemeckého polyhistora a cestovateľa, Martina Zeilera (1589 – 1661),¹⁷ ktorý vo svojom diele *Descriptio Hungariae oder die Beschreibung des Königreichs Ungarn* (Ulm, 1646) tvrdí, že Uhri konzumujú cesnak s rovnakou chuťou a so zápalom ako Španieli reďkev. Bel, keďže bol *eruditione Germanus*, nepochybne poznal tento obraz Uhorska v zahraničnej geografickej a cestopisnej literatúre, ale tým, že špeciálny výklad o cesnaku umiestňuje do spoločenskovedného oddielu svojho opisu Tekovskej stolice a poukazuje na živý zvyk víťania príchodzích cesnakom a cibuľou, predstavuje vzdelenému svetu práve Tekov ako región, ktorý svojou živou tradíciou prispieva k národnej kultúre Uhorského kráľovstva jedným z jej zásadných identifikujúcich prvkov.

Dejiny slobodných kráľovských banských miest

Po všeobecnej časti, ktorú v jej druhom oddiele uzatvára niekoľko obvyklých paragrafov venovaných typickým zamestnaniam obyvateľstva (hlavne kremnického), stručným charakteristikám jednotlivých panstiev stolice, urodzeným rodom a stoličným úradom, pokračuje Belova cesta Tekovom oveľa rozsiahlejšou špeciálnou časťou. V súlade so zaužívaným postupom ju Bel začína výkladom dejín slobodných kráľovských miest Oslianskeho slúžnovského okresu, kde sa ako v jedinom z okresov Tekova nachádzali slobodné kráľovské mestá, konkrétne dve a obe navyše banské. Prvé sú dejiny Kremnice, druhé Novej Bane.

Dejiny dôležitejšej a významnejšej Kremnice sú v porovnaní s dejinami Novej Bane značne rozsiahlejším výkladom a rozsahom tridsaťosem strán v pôvodnom vydaní predstavujú aj podstatnú časť celého opisu Tekovskej stolice. V dvadsiatich piatich paragrafoch Bel spracúva postupne históriu mesta od najstarších čias, prezentuje vlastnú etymológiu mena Kremnica, prostredníctvom ktorej sa pokúša viac-menej objasniť aj počiatky mesta, vykladá o panovníkoch, s ktorými sa počiatky mesta spájajú, a zameriava sa pritom aj na začiatky a rozvoj baníctva a ťažby zlata. Po opise polohy a vzhľadu mesta, jeho brán, hradiieb, cirkevných a svetských stavieb sa práve v súvislosti s výkladom o niektorých cirkulárnych domoch dostáva k dôležitým informáciám o špecifických inštitúciách, ktoré v meste sídlia, ako napr. arcibiskupský pizetár, cisársko-kráľovská komora a mincovňa. V § IX – XII Bel analyzuje pôvod kremnickej komory, jej podobu, úrad komorského grófa a prináša jedinečný pohľad na ostatných banských úradníkov a ich charakteristiku. Komorská správa prešla v roku 1748 reformou a jediná podrobnejšia správa, ktorá sa zachovala o jej stave pred týmto rokom, je Belov súpis (Kianička 2018:

17 Tu treba podotknúť, že Bel Zeilerovo dielo poznal, keďže v *Prodrome* ho viac ráz citoval vo výklade o kúpeľoch v Sklenom, konkrétne s odkazom na diela *Topographia Galliae* a *Topographia Germaniae* (Belius 1723: 131). Bel uvádza okrem Tolliovoho opisu kúpeľnej jaskyne aj vlastné pozorovania a hoci kúpele v Sklenom opísal aj Brückmann v 75. liste z roku 1738 (Brückmann 1738: 2-3), Bel sa pri zmienke o kúpeľoch v prírodovednej časti Tekovskej stolice uspokojuje len s tým, že zopakuje Tolliovo opísanie a pridá k nemu poznámku, že „vzhľad potnej jaskyne a kúpeľov je už oveľa vznešenejší, než bol za Tolliovyh čias“ (Belius 1742: 165). Na žiadny modernejší opis než svoj z roku 1723 však neodkazuje.

183). Bel ním vlastne zaviedol latinskú nomenklatúru jednotlivých úradov tak, že ich pôvodne nemecké pomenovania, ktoré, samozrejme, uvádza tiež, preložil do latinčiny. Pri tom sa usiloval prostredníctvom latinského termínu vždy vystihnúť podstatu pracovnej náplne príslušného úradníka. Treba však povedať, že Bel nebol úplne prvý, kto pre svoje dielo vytvoril vlastnú latinskú nomenklatúru jednotlivých banských úradov. Predchádzal mu Jakob Tollius, ktorého piaty list Bel s obľubou a na mnohých miestach cituje aj v prípade dejín Kremnice. Pokiaľ ide o latinské pomenovania banských a komorských úradníkov, Bel nevychádzal zo svojho predchodcu, hoci ich určite poznal a v prípade hospodára zásob (*Zeüg-schreiber*, čo Bel prekladá *promus condus*) nezabúda vzdelaného cestovateľa spomenúť a pochváliť za to, že názov tohto úradu veľmi výstižne preložil do latinčiny výrazom *necessarium praebitor*, teda poskytovateľ potrieb. Tolliovým zámerom však, pravda, nebolo poskytnúť na danom mieste svojho cestopisu dôsledný opis kremnických komorských úradov, ich náplne práce či právomocí, ale zvečniť vo svojom diele mená tých úradníkov, s ktorými sa počas svojho pobytu v Kremnici stretol a vyjadriť im tak vďaka za ich priateľskú pohostinnosť, ochotu a ústretovosť (Tollius 1700: 183).

Jediná téma, ku ktorej sa Bel v dejinách Kremnice vracia dva razy a vždy jej venuje samostatný paragraf (prvý raz § VIII, druhý raz § XXIV), sú udalosti, ku ktorým došlo v Kremnici z jeho pohľadu nedávno počas krátkeho panstva rákociovcov. Prináša tu charakteristiku „ľudí tej doby“ a postoj, ktorý Bel k rákociocom zaujíma, je naozaj nekompromisný a celkom v súlade s politickým konceptom viedenského dvora. Nejde tu len o referovanie o povstaní prostredníctvom politicky korektných slov (*tumultus, seditio*) či vylúčenia výrazu *bellum* (Kollárová 2006: 39; Nagy 2015: 46; Kianička 2018: 30-31), ktoré sa mimochodom aj tak vyskytuje v ôsmom paragrafe v súvislosti s povstaním, keď ho Bel nazýva „celkom nespravodlivou vojnou“ (*iniquissimum bellum*) (Belius 1742: 191). Ide predovšetkým o ostrú kritiku mravných pokleskov čelných predstaviteľov povstania, hlavne Mikuláša Berčéniho. Hoci pri vodcovi povstania Rákocim prejavuje Bel istú zhovievavosť, možno i súciti,¹⁸ Berčéniho tvrdo prenasleduje aj na iných miestach *Vedomostí* (Nagy 2017: 28) a v dejinách Kremnice ho neváha vykresliť ako najpažravejšiu z (rákociiovských) harpyí, ktorá striehne na kremnické zlato a striebro niekde v jaskyni, raz v Bojniciach, inokedy v Banskej Bystrici. Na jeho lúpenie má vždy pohotovoto „oči Arga, ruky Briarea a pazúre sfing“ (Belius 1742: 192, poznámka a). Mikuláša Berčéniho teda zobrazuje ako kombináciu viacerých mytologických príšer, démonické harpye s telom vtáka a tvárou ženy, stookého a nikdy nespiaceho strážcu Arga, storukého obra Briarea a sfingy.

Keď sa Bel k zločinom rákociovcov vracia druhý raz v § XXIV, hovorí o Kremnici počas ich panstva ako o „dielni zla“ (*officina malorum*). Kremnica sa ňou stala na celých päť rokov, počas ktorých sa v nej razili medené mince a zlato a striebro sa celkom bezočivo rozkrádalo. Hoci sa na rákociiovských minciach skvel nápis *Za slobodu*, po porážke sa podľa Bela čelní predstavitelia povstania

18 Bel v poznámke z k danému miestu upozorňuje, že jediný z popredných predstaviteľov povstania, kto sa zdržal tohto zločinu, bol sám vodca, preto aj napokon odišiel do vyhnanstva ako najväčší chudák (*pauperrimus*).

nestarali o nič iné, len aby sa nakradnuté zlato a striebro nedostalo do rúk nepriateľov, a ušli na juh do tureckého azylu (Belius 1742: 215). Bel sa tu nepúšťa do otvoreného moralizovania a prezentovania pomerne prísnych morálnych zásad pietizmu,¹⁹ keďže *Vedomosti* na to zaiste neponúkali najvhodnejšie fórum,²⁰ ale radšej siaha po menej otvorenom, ale možno o to účinnejšom a univerzálnejšom spôsobe pranierovania mravnej spustnutosti rákociovcov. Využíva na to citát z listu C. Sidonia Apollinara jeho priateľovi Thaumastovi, v ktorom sa tento vynikajúci neskorantický básnik a arvernský biskup sťažuje na úbohé mravy galských provinciálov, svojich krajanov.²¹ Ako svedčí množstvo odkazov na poznámky pod čiarou, Bel si dal skutočne záležať na tom, aby v rozsiahlom poznámkovom aparáte, ktorý k miestu pripojil, dôkladne vysvetlil čitateľovi, v akom význame sa každé meno používa, čo znamená a ako ho použili iní autori, predovšetkým poprední básnici ako Vergilius, Ovidius, Homér a ďalší. Pomerne často pritom cituje Vergilia a nepredstavuje preňho nijaký konfesijný problém odporučiť svojmu čitateľovi komentár francúzskeho jezuitu de La Rueho²² k Vergiliov. Opakovaná kritika mravných pokleskov rákociovcov tak pôsobí ako jedna z hlavných tém výkladu dejín Kremnice. Práve jej prostredníctvom autor prináša viacero vlastných evaluácií niektorých elit súvekej spoločnosti, z ktorých sa čitateľ má možnosť poučiť nielen o všeobecne platných mravných ideáloch, ale aj o určitých konštantách ľudského správania a o tom, ako to zvykne skončiť, ak sa do vedúcich pozícií presadia ľudia so slabosťou pre moc a bohatstvo.

Rovnako silný moralizujúci náboj²³ má aj podanie dejín druhého slobodného kráľovského a banského mesta v Oslianskom slúžnovskom okrese. Dejiny Novej Bane (*Historia Regiomonti*) sú však v porovnaní s dejinami Kremnice oveľa stručnejšie. Na ich spracovanie Belovi postačilo sedem paragrafov na ôsmich stranách pôvodného vydania, zjavne teda nemal k dispozícii podobne bohaté zdroje informácií či staršie spracovania dejín mesta ako v prípade Kremnice, ktorú viac razy navštívil, poznal ju z vlastnej skúsenosti a mal v nej viacero priateľov a dobrých kontaktov (Kianička 2018: 40-42). Jadro výkladu tvoria preto dve rozprávania, resp. dve Belove spracovania ústnych podaní. Náklonnosť kráľovnej Márie (1371 – 1395) k mestu predstavuje pre Bela vlastne jediná istú informáciu, ktorú môže

19 O Belovi ako poprednom predstaviteľovi uhorského pietizmu porov. Gluchman 2017: 139-152.

20 Dotýkať sa podobných tém a vážnejších náboženských otázok nebolo v súlade s politickým konceptom viedenského dvora a na to, aby sa podobné témy v texte neobjavovali, dozerala pomerne prísna cenzúra dvorskej kancelárie (Kollárová 2006: 39).

21 „Stále nádeje vkladajú do prevratov, istoty nachádzajú v neistých časoch a trasú sa vo vedomí vlastnej zbabelosti, keď sú z nich levy vo veliteľských stanoch, v táboroch sa zas ako zajace boja dohôd, aby sa neporušili, bitiek, že sa zvedú, a keď raz zavoňajú odniekiaľ pach hrdzavočerveného mešca, okamžite tam upriamia Argove oči (n.), načahujú ruky Briarea a pazúry sfíng (o.), sú vierolomní ako Laomedón (p.), prefikani ako Odysseus, klamú ako Sinon (q.) a veríť im možno ako Polymnestorovi (r.), zbožní sú ako Pygmalión (s.)“ (Belius 1742: 215, 216); malé písmená v zátvorkách sú odkazy na Belove poznámky pod čiarou, ktoré k tomuto miestu pripojil ako vysvetlivky.

22 Charles de La Rue SJ, po latinsky Carolus Ruaeus (1643 – 1725), francúzsky jezuitský kazateľ, autor viacerých drám, básní a komentovaného vydania Vergilia, na ktoré odkazuje aj M. Bel (*P. Virgilio Maronis Opera interpretatione et notis illustravit Carolus Ruaeus Soc. Iesu... ad usum Serenissimi Delphini*). Editio Secunda. Parisii: Apud Simonem Benard, Ex Typographia Dionysii Thiery, 1682) (Champon 1910).

23 Špeciálne o tomto aspekte Belovho výkladu dejín niektorých miest porovnaj Kordoš 2019.

10 v súvislosti s najstaršími dejinami Novej Bane uviesť, prvá udalosť spadá do obdobia jej vlády – jej obraz vykresľuje na pozadí ľudovej etiologickej povesti o tom, prečo sa chotár Novej Bane rozprestiera predovšetkým na pravom brehu Hrona.

Kedže mesto malo príužky chotár, kráľovná dala mešťanom možnosť rozšíriť ho tak, že mesto si doň mohli pripísať všetko, čo dokážu zememerači prejsť za jeden deň. Mešťania na to vybrali štyroch s najlepšimi nohami, ktorí mali územie mesta rozšíriť počas najdlhšieho dňa v roku. Dvaja mali ísť na sever a dvaja na juh. Tí, čo šli na sever, obstáli vo svojej úlohe vynikajúco, ale tí, čo šli na juh, prespali po výdatných raňajkách v tieni prvého stromu po ceste väčšiu časť dňa a stihli prejsť len nepatrnú časť kraja na južnom brehu Hrona. Bel svoje rozprávanie, v ktorom sa udalosť sprítomňuje priamo pred očami čitateľa prostredníctvom množstva historických prezentov, uzatvára ponaučením, že tak to chodí, keď človek zaspí príležitosť. Za zmienku určite stojí, že Bel sám v marginálii, kde obyčajne uvádza heslovité zhrnutie obsahu príslušnej pasáže, označuje udalosť slovom *historia*.²⁴

Nasledujúci § III v stručnosti zhrňa hory v okolí mesta, mestské budovy a ich vzhľad, pozornosť venuje tiež dvom kostolom v meste. Štvrtý paragraf obsahuje ďalšie rozprávanie, v ktorom podáva kľúčovú udalosť v dejinách mesta. Mestské bane v tomto bližšie nešpecifikovanom období oplývali bohatými ložiskami zlata a mali z jeho ťažby naozaj neobvykle vysoké výnosy. Bohatstvo, ktoré z nich mestu plynulo, však spôsobilo „ochabnutie vnútorných síl obyvateľstva“ a vyústilo do morálneho úpadku, ktorý v konečnom dôsledku prosperitu Novobančanov zničil. Bel hovorí, že novobanskí mešťania márnili ohromný majetok v takmer „nepretržitých orgiách“, ktoré sa neskôr začali konať aj v podzemí, v rozsiahlej umelo vyhlúbenej jaskyni jednej zo štôlní. K službe „Bakchovi a Venuši“ sa tu schádzal početný dav každého veku i pohlavia, priestorná jaskyňa vyhlúbená v jednej zo štôlní sa však pri týchto orgiách zrútila a smrť v nej podľa Bela našlo vtedy až štyristo ľudí. Po zničení hriešneho davu v podzemí zlatej bane sa začali zmenšovať aj výnosy z ťažby, pretože „žily akoby celkom vymizli“, a Novobančanom sa už nikdy nepodarilo obnoviť niekdajšiu slávu a bohatstvo mesta (Belius 1742: 215, 216).

Zvyšné udalosti, ktoré Bel do svojho výkladu dejín Novej Bane zaraďuje v nasledujúcich paragrafoch, predstavujú ďalšie údery osudu, ktoré kedysi prosperujúce mesto nakoniec úplne zložili na kolená. Podieľali sa na tom výrazne aj osmanské vojská, ktoré otrasným spôsobom vyplienili a vypálili mesto po tom, čo utrpeli drvivú porážku v bitke pri Žarnovici (1664), a bolestivým neúspechom skončila aj snaha o obnovu ťažby v zatopenej Starej šachte. Sprístupniť ťažiarom ju mal tzv. Potterov ohňový stroj,²⁵ vo svojej dobe najmodernejšie parné čerpadlo, prostredníctvom ktorého sa snažili zo šachty odčerpať vodu nepretržitých sedem rokov.

V konečnom dôsledku sa teda dejiny Novej Bane vykresľujú ako séria neblahých udalostí, ku ktorým dochádza v dôsledku mravného úpadku mešťanov.

24 Marginália znie „*admensi oppido agri historia*“, čiže „príbeh, ako mesto nadobudlo chotár“ (Belius 1742: 245).

25 Anglický inžinier a konštruktér Isaac Potter (nar. 17. februára 1690 v Chaddesley Corbett, Worcestershire, Anglicko, zomrel 18. februára 1735 vo Vindšachte pri Banskej Štiavnici) zostrojil a uviedol do prevádzky svoj ohňový stroj v Novej Bani roku 1722.

Od smrti hriješneho davu v podzemnom priestore akoby ležala na meste klatba, ktorá za žiadnych okolností neumožňuje návrat k niekdajšej prosperite. Bel svoje ponaučenie z tohto príbehu nemusí nikde explicitne vyjadrovať, každý čitateľ si ho ľahko domyslí. Obe písomné zachytenia ústnych tradícií veľmi dobre demonštrujú Belove rozprávačské kvality, a to i napriek tomu, že v druhom prípade zjavne nejde o povest vychádzajúcu z ľudovej slovesnosti. Tollius sa o žiadnej z oboch udalostí ani náznakom nezmieňuje, hoci na svojej ceste sa zastavil v Novej Bani a navštívil aj jedinú v tom čase ešte otvorenú štôľňu, ktorej výnosy už vtedy boli skutočne minimálne. Predstavený tohto banského diela, ktorý Tollia na jeho návšteve sprevádzal, uviedol ako dôvod naozaj mizivých výnosov nedostatok vody (Tollius 1700: 194).²⁶ Vzdelaný anglický lekár Edward Brown, ktorý svoju cestu po slovenských banských mestách podnikol koncom šesťdesiatych rokov 17. storočia, spomína Novú Baňu len v rámci vyratúvania siedmich banských miest Uhorska (Brown 1673: 98).²⁷ Druhú z udalostí uvádza len Brückmann v 73. liste z ciest z roku 1733, nepodáva však udalosť tak ako Bel, teda ako príbeh pretkávaný aj veršami. Spomína iba, že na tamojších ťažiarov doľahol „*morbus epidemicus quidam*“, teda „akási epidemická nákaza“, ktorú zoslal na nich Boh ako spravodlivý trest za to, že nevedeli, čo si počať s ohromným bohatstvom. K nemravnostiam pod zemou však podľa neho došlo v dôsledku toho, že chorobe podľahli mnohí muži, na ich miesto museli nastúpiť ich ženy a tento pomocný pracovný oddiel sa v podzemí s ostatnými zdravými mužmi dopustil „nevýslovných činov“. Štôľňa sa na nich zrútila v dôsledku zemetrasenia a smrť v nej našlo podľa Brückmanna vyše sto ľudí. Oveľa viac pozornosti však venuje Potterovmu ohňovému stroju, ktorý v čase jeho návštevy už odčerpával podzemnú vodu zo Starej šachty, a uzatvára, že nevie, či celý tento nákladný podnik priniesol nejaké výsledky (Brückmann 1733: 7-8).²⁸ Na podrobný technický opis Potterovho čerpadla, ktorý rozširuje o ten istý citát z Tollia, sa v súvislosti s Novou Baňou obmedzuje i vo svojom monumentálnom diele o baníctve *Magnalia Dei In Locis Subterraneis Oder Unterirdische Schatz-Cammer Aller Königreiche und Länder* (Brückmann 1730: 1000-1001).

Etiologická povesť ako prameň (ľudovej) etymológie

Výklad o Oslianskom slúžnovskom okrese pokračuje ďalej opismi tamojších mestečiek, hradov, panstiev a ich dedín. Väčšinu z nich naplno zasiahli turecké boje, ktoré preto často tvoria jadro dôležitých udalostí, o ktorých Bel v ich prípade referuje.

26 Bel v súvislosti s naozaj mizivými výnosmi novobanskej ťažby v moderných časoch Tollia sice cituje, ale nepresne, pretože odkazuje na stranu 195.

27 Brown Novú Baňu zrejme navštívil ani nemohol, pretože oblasť bola pod silným vplyvom Turkov (sám na strane 88 uvádza, že tribútnym mestečkom Turkov bola v tom čase aj Žarnovica a Turci tam často chodili) napriek tomu, že v roku 1664 tu v bitke pri Žarnovici utrpeli drvivú porážku. Kremnicu a Banskú Štiavnicu navštívil na jar roku 1669, Nová Baňa bola vtedy zrejme po tureckom plienení v úplne dezolátnom stave.

28 V čase vydania Brückmannovho listu Potterovo čerpadlo už v prevádzke nebolo, keďže v Novej Bani pracovalo nepretržitých sedem rokov, teda do roku 1729. Podnik skončil bolestivým neúspechom a Bel vyčísľuje sedemročné náklady bez akejkoľvek návratnosti na 130 000 zlatých. Z toho vyplýva, že Brückmann s Belom kontakt neudržiaval, keďže sa o výsledku podujatia nedopočul – v opačnom prípade by ho Bel určite informoval, keďže sám do podujatia investoval, ako sa priznáva v poznámke h na strane 225.

12 K slovu sa však stále dostáva Tollius, z ktorého Bel opäť excerpuje znamenité pozorovania, keď napríklad v opise Žarnovice referuje o tamojších zvláštnych výplniach okien. Podľa Tollia ide o podobný spôsob ako v Taliansku, kde sa okná „zasklievajú“ papierom, lenže tu sa na okenné rámy natahujú vysušené mechúre. Bel túto informáciu uvádza na pravú mieru a hovorí, že nejde o mechúre, ale o tenšie blany z brucha alebo podbrušnice dobytky, ktoré sa odmastené a zbavené nečistôt natahujú na rámy ešte vlhké a následne sa nechajú vyschnúť, čím získavajú potrebnú priehľadnosť (Belius 1742: 230).

Vznik mestečka, o ktorom Bel hovorí, že má slovenské obyvateľstvo a je slávne predovšetkým vynikajúcim pekárstvom, dokumentuje však prostredníctvom ďalšej povesti:

„Keď v *Banskej Štiavnici* vzrástol počet *Nemcov* a *Slováci*, ktorí tam od dávna sídlili, sa začali obávať, že ich utlačia, rozhodli sa *Sasov* vyhnať z mesta, aby sami mali viac priestoru na pohodlnejší život. *Nemci* boli spočiatku sotva ochotní pristúpiť na odchod, keď však *Slováci* ešte neústupčivejšie naliehali, zbalili si svoje skromné imania, čo mali poruke, rozdelili sa do troch skupín a odišli zo *Štiavnice* hľadať nové sídla. Tí, čo vykročili z mesta prví, povedali ako ostrú výčitku *Slovákovi*: *Nájdeme my sebe chleby*. Tým mysleli, že si ľahko nájdu živobytie aj obživu, aj keď museli pre príkoria *Slovákov* zo *Štiavnice* odísť. Títo vyhnanci sa napokon usadili na tom mieste vo *Velkohontianskej stolici*, kde dnes stojí mestečko *Sebechleby*. Druhá skupina osadníkov bola oveľa väčšia a vznešenejšia. Sotva vyšli z mesta, rozhodli sa na brehu rieky *Hron* postaviť hrad, ktorý pomenovali podľa seba *Saský kameň*, aby ich chránil pred krivdami *Slovákov*, ak by nejaké zamýšľali. Tí sa však vysmiali šíalenému úsiliu *Sasov* a opovržlivo nazývali ich prvé sídlo *Hladomor*, zajatie *hladu* a *smädu*, ktoré si tí úbožiaci postavili na to, aby uväznení medzi jeho múrmi ako obyčajné zvery pomreli od *hladu* a *smädu*. Napokon tretia výprava sa usadila tam, kde dnes leží *Žarnovica*, na mieste výhodnom a schopnom užiť množstvo ľudí. Keď sa tu *Sasi* vmohli ako poľnohospodári a zbohatli, vraj sa štiavnickým *Slovákovi* často vysmievali so slovami *žerieme my viac*, pretože sa im tie útrapy vyhnanstva nakoniec tak dobre vyplatilo podstúpiť. Tým naznačovali, že sa im teraz žije lepšie a vo väčšej hojnosti než v *Banskej Štiavnici*. Preto sa neskôr začalo mestečku hovoriť *Žermevice*, dnes je to *Žernovica* a tam má pôvod aj dodnes slávne pekárstvo. Usúdil som, že túto historku netreba vynechať, pretože čitateľovi môže poskytnúť príjemné rozptýlenie. Aj dnes má mestečko početné osadenstvo, ale tvorí ho slovenský ľud, ktorý nie je taký bohatý a takmer celú jeho obživu predstavuje pekárstvo“ (Belius 1742: 229-230).

Nie je nijakým prekvapením, že Bel podopiera svoj výklad lokálnou ústnou tradíciou, keďže to robí celkom bežne, prakticky vždy, keď má podobnú povest (najčastejšie ide o etiologické povesti) k dispozícii.²⁹ Dôvod uvádza sám v závere

29 Povesti, ktoré akiste majú pôvod v ľudovej slovesnosti, sa vyskytujú aj v opisoch iných stolíc, napríklad žartovná povesť o ľubietovských vrabcoch (Bel 2017: 267) alebo etiologická povesť o vzniku numulitov a dvoch skalných sochách Pán a Pani v Liptovskej stolici pri obci Turík (Bel 2014: 261).

odseku, keď hovorí, že podobné príbehy poskytujú čitateľovi príjemné rozptýlenie a sú zaiste vítaným spestrením inak zdĺhavého faktografického výkladu. Aj toto rozprávanie, podobne ako to o chotári Novej Bane, nesie všetky charakteristické žánrové znaky ľudovej povesti, pre ktorú je typické, že sa „usiluje dať odpoveď na otázku typu prečo, ako a kedy niečo vzniklo, príp. zaniklo, ako sa začalo používať, alebo dalo podnet na ľudové príslovie, prezývku, ustálené spojenie a pod. V zmysle týchto žánrových zásad povesti poukazujú na vznik obce, na pôvod názvu chotárnej časti atď.“ (Melicher 1989: 181). Ani jedna z oboch povestí sa však v zbierke *Tekovské povesti*, z ktorej uvedený citát pochádza, nenachádza, s najväčšou pravdepodobnosťou preto, že jej autor Jozef Melicher v nej spracoval ľudové rozprávania len z kraja v bezprostrednom okolí Levíc.

Prekvapujúci je skôr fakt, že Bel sa ani nezamýšľa nad inou etymologizáciou názvu mestečka Žarnovica, ktorá sa ponúka celkom prirodzene a bola by veľmi ľahko zdôvodniteľná. Je ním, samozrejme, pôvod v slovenskom slove „žarnov“, ktoré označuje mlynský kameň a v minulosti malo aj podobu „žernov“. Bel sám v ďalšom výklade o mestečku pripomína, že v jeho chotári sa rodí veľké množstvo vynikajúceho obilia, že obyvatelia dokonca skupujú obilie aj odinakiaľ a melú ho na kvalitnú múku, z ktorej pečú svoj slávny chlieb (Belius 1742: 230). Pokiaľ ide o mestečko Sebechleby, tú istú povesť reprodukuje aj na príslušnom mieste výkladu o Hontianskej stolici, Žarnovicu a Ladomer (Šášov) už z nej však vynecháva (Belius 1742: 691). Podobne zarážajúcim prípadom je etymologizácia mena Kremnica, ktorému Bel síce priznáva slovenský pôvod, ale odvodzuje jej názov od slova „krámce“, hoci ho môže oveľa ľahšie odvodiť od slovenského slova „kremeň“.³⁰ Kým etymológiu Žarnovice netreba brať celkom vážne, skôr len ako zábavnú súčasť ľudovej povesti o vzniku mestečka, v prípade Kremnice Bel svoju etymológiu určite myslí vážne, keďže ňou podopiera svoj historický výklad prvopočiatkov mesta, ktoré malo vzniknúť z chatiek (t. j. krámcov) prvých baníkov rozptýlených v týchto miestach (Belius 1742: 182).

Vedomosti o Tekovskej stolici ako chorografia

Z uvedeného zhrnutia najdôležitejších tém, ktorých sa Bel vo svojom výklade o Tekove dotkol, vyplýva, že jeho zámerom bolo prezentovať Tekov ako región, ktorý sa významnou mierou podieľa na tvorbe národnej kultúrnej identity a histórie Uhorského kráľovstva. Tekov k nej prispieva nielen prastarým zvykom vítať prichádzajúcich pri vstupe do domu chlebom, cesnakom a cibuľou, ale aj kremnickým zlatom a mincovňou, ktorej mince sú svetoznáme, v neposlednom rade tiež vojenskou slávou, ktorú regiónu prinieslo znamenité víťazstvo cisárskych vojsk nad Osmanmi v bitke pri Žarnovici a neskôr v tom istom roku aj v bitke pri Leviciach. Tekov tak zohral kľúčovú úlohu pri zastavení osmanskej expanzie ďalej na sever a pričínil sa o obrat vo vojne. Zaiste, vojenská história, ku ktorej má Bel čo povedať aj z vlastnej skúsenosti, a to predovšetkým pokiaľ ide o posledné

30 Súčasní bádatelia sa prikláňajú k odvodzovaniu mena Kremnica od slova kremeň (Kianička 2018: 163).

14 a najväčšie stavovské povstanie Františka II. Rákociho, zaujíma významné miesto vo výklade o Tekove a je jednou z dôležitejších tém. Treba však podotknúť, že stav vedeckého poznania a spracovania hlavných zdrojov, z ktorých Bel spracoval turecké vojny a ktoré otvorene priznáva, je v modernej slovenskej historiografii, ale tiež vo filológii žalostný. To platí pre Mikuláša Ištvánfiho,³¹ Františka Wagnera³² a aj Františka Kazího.³³

Bel prináša množstvo zaujímavého materiálu aj pre slavistiku, národopis a folkloristiku a v jeho práci možno zaiste vybadať zrejmu záľubu v zberateľstve ľudových povestí. Práve v prípade reprodukovania rôznych miestnych tradícií sa prejavuje ako vynikajúci rozprávač, ktorý dokáže nielen pútavo a zábavne prerozprávať ľudovú povesť, ale ju aj vhodne zasadiť do kontextu svojho historiografického výkladu. Ako primárny cieľ jeho výkladu sa tak javí úsilie poskytnúť komplexný obraz určitého miesta, v ktorého výslednej kompozícii dostáva priestor veľké množstvo rôznorodých informácií nielen z histórie, ale aj z prírodovedy, zo starožitnosti a z archeológie, z folklóru či jednoducho takisto to, čo sa Bel „dopočul od ktoréhosi zo svojich priateľov“. Tento fakt umožňuje

31 Dielo uhorského vicepalatína, dvorského kancelára a humanistického historika Mikuláša Ištvánfiho (1538 – 1615) *Historiarum de rebus Ungaricis Libri XXXIV* (NICOLAI ISTHVANFI PANNONI *Historiarum de rebus Ungaricis Libri XXXIV*. Coloniae Agrippinae: sumptibus Antonii Hierati, Anno MDCXXII) je zdrojom informácií pre skoršiu fázu tureckých bojov. Bel obyčajne cituje prvé úplné vydanie z roku 1622, ktoré vyšlo v Kolíne nad Rýnom sedem rokov po autorovej smrti. Ištvánfiho dejiny tvori tridsaťštyri kníh, výklad nadväzuje na Bonfiniho a dokumentuje uhorské dejiny až po rok 1606. Okrem toho, že Ištvánfi bol všestranne vzdelaný, ovládal latinčinu, gréčtinu a „takmer všetky európske jazyky“ a zastával dôležité úradné posty takmer šesťdesiat rokov, bol aj vynikajúcim vojakom, osobne sa zúčastnil množstva výprav a vojenských ťažení, cisár Rudolf II. ho prizýval k najzávažnejším rokovaniam a vo vojenskej službe zotrval aktívny až do svojho najvyššieho veku. Za obrovskú devízu diela sa už v čase jeho vydania považovalo, že Ištvánfi opisuje udalosti, ktorých bol priamym svedkom a často aj aktérom, čo si iste dobre uvedomoval aj Bel. Za zmienku stojí, že po Ištvánfiho smrti sa o vydanie jeho diela postaral kardinál Peter Pázmaň, ktorý „s maximálnou starostlivosťou Ištvánfiho spisy zozbieral, s ohromnou presnosťou a nadmieru dôkladne prepísal a poslal ich pripravené do tlače“ kolínskemu vydavateľovi Antonovi Hieratovi roku 1620, ako informuje sám Hieratus vo svojom predhovore k dielu.

32 Ide o hlavný zdroj pre neskoršiu fázu tureckých bojov, Wagnerov výklad sa však samozrejme, dotýka aj stavovských povstaní a Bel na mnohých miestach z neho čerpá informácie aj o nich. František Wagner SJ (1675 – 1738) bol cisársky historiograf pôvodom zo švábskeho mesta Wangen i. Allgäu, autor dvoch historických prác, dvojväzkového diela *Historia Leopoldi magni Romani imperatoris I* (Viedeň 1719) a *II* (Viedeň 1731) a *Historia Josephi I Caesaris aug. felicitis cum appendice usque ad pacem Badensem*, ktoré vyšlo tiež vo Viedni po autorovej smrti roku 1746. Ako cisársky historik mal prístup k oficiálnym archívnym zdrojom, ktoré iní súveki autori nemali k dispozícii, jeho práce preto obsahujú cenné materiály a informácie, ktoré sa inde nezachovali, na druhej strane je však práve preto jeho výklad na mnohých miestach značne tendenčný (Baumann 1896). Porovnaj aj Sipekiová 2019b.

33 František Kazi SJ (7. apríl 1695 Levice – 11. jún 1760 Bratislava), vzdelaný jezuita, profesor historickej Trnavskej univerzity (1635 – 1777), kde vyučoval najprv rétoriku, potom logiku a prírodovedu a napokon kazuistiku. Neskôr sa stal rektorom Pázmaňovho kolégia vo Viedni, Všeobecného kňazského kolégia v Trnave (*Collegium generale regni Hungariae*), nazývaného tiež *Rubrorum*. Písal poéziu aj prózu, predovšetkým historiografickú. Je autorom veľkého množstva diel, jeho najdôležitejšie historiografické práce sú trojväzková *Historia regni Hungariae* (Tyrnaviae 1737 – 1749), ktorej prvý zväzok zachytáva udalosti rokov 1600 – 1637, druhý 1637 – 1663 a tretí 1664 – 1681. Kazi v nej nadväzuje na nedokončené dielo Mikuláša Ištvánfiho. Druhou dôležitou historickou prácou je *Historia Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu (ab anno 1534) ad annum 1735 ejusdem saeculare producta* (Tyrnaviae 1735), ktorá je skutočnou chváloročou na Jezuitský rád vo forme dejín Trnavskej univerzity (Wurzbach 1864: 115). Pozri tiež Sipekiová 2019a.

Belove *Vedomosti* žánrovo zaradiť ako chorografiu, ktorej cieľom je práve takáto reprezentácia určitého miesta.³⁴

V historicko-poetologickom kontexte daného žánru sa ukazuje, že Belova pozícia bola porovnateľná s dobovými európskymi trendmi. Spomedzi anglických a škótskych autorov 17. a 18. storočia, ktorí síce o sebe nehovoria ako o chorografoch, ale venujú sa štúdiu „starožitnosti“, predstavuje najzaujímavejšiu paralelu k Belovi sir Robert Sibbald (1641 – 1722), vzdelaný škótsky lekár a prírodovedec. Jeho rozsiahla chorografia Škótska, z ktorej autor vydal len niekoľko častí, sa mala volať *Atlas Scoticus seu descriptio Scotiae antiquae et modernae*. Sibbald sa pri zhromažďovaní informácií o jednotlivých krajoch, mestách, mestečkách a dedinách, významných rodoch či pamätihodnostiach, hradoch a architektonických dominantách opieral o sieť spolupracovníkov, ktorí pre neho vyplňovali podrobný a rozsiahly dotazník. Rovnakú metódu uplatnil aj Bel, ktorý mal v každej zo stolíc spolupracovníkov (často svojich bývalých žiakov a študentov) a tí mu rovnako odovzdávali informácie o príslušnej stolici formou vyplnených dotazníkov. Stojí za povšimnutie, že pôvodný Belov zámer bol opísať staré aj nové Uhorsko, ako ukazuje *Prodromus*. Pokiaľ ide o všeobecnú charakteristiku chorografie, asi najdôležitejším momentom je spojenie prírodovednej a spoločenskovednej časti s historiografickou časťou, čo, ako je zrejmé, umožňuje v konečnom dôsledku zahrnúť do výkladu výsledky naozaj najrôznejších oblastí bádania. V neposlednom rade sa náležitý dôraz kladie tiež na obrazovú reprezentáciu miesta – dôležitou a neodmysliteľnou súčasťou chorografie je preto aj mapa alebo iné vyobrazenia konkrétnych miest, čo vysvetľuje, prečo Bel považuje za nevyhnutné čitateľa v predhovore *Ad lectorem* (§ XIII) ubezpečiť, že aj pre štvrtý zväzok pripravil najmodernejšie mapy a rytiny miest a niekoľkých hradov Samuel Mikovíny.³⁵

Treba tiež povedať, že chorografia mala v 17. a 18. storočí celkom bežne formu cestopisu, v ktorom autor vystupuje ako vzdelaný a dobre informovaný sprievodca pochádzajúci z domáceho prostredia.

Vysoké nároky, ktoré Bel zjavne kládol na estetickú kvalitu textu, môžu byť v konečnom dôsledku tiež jedným z dôvodov, prečo je popri Belovi sprievodcom čitateľa na poznávacej ceste Tekovom radšej o čosi starší, ale učený a vtipný Tollius, a nie napríklad možno odbornejší a novší, ale o to suchopárnejší Brückmann. Je málo pravdepodobné, že by Bel nepoznal Brückmannovo dielo, keďže sa nepochybne stretli osobne a bol to práve on, kto Brückmannovi sprostredkoval cestu po slovenských banských mestách (Hronček 2019: 25). Belova poznámka v opise potnej jaskyne kúpeľov v Sklenom, že „*vzhľad potnej jaskyne a kúpeľov je*

34 Pre synoptické spracovanie dejín žánru a jeho základných a najdôležitejších charakteristík pozri Rohl 2012: 19–32. Hlavné charakteristiky a metódy chorografie uvádza na strane 24–29. Rohl zdôrazňuje značnú rôznorodosť podôb, ktoré chorografia môže mať, keďže zobrazenie, resp. opis miesta sa obyčajne pokúša zahrnúť veľké množstvo dostupných informácií o ňom alebo, pokiaľ možno, všetky. Napriek tejto – jeho slovami „prokrustovskej“ – povahe chorografie sa mu však darí veľmi dobre zmapovať dejiny žánru, ktoré dokumentuje prácami mnohých starovekých (Hérodotos, Plínius Starší, Ptolemaios alebo Strabón, ktorý sám svoju prácu nazýva chorografiou), predovšetkým však renesančných a barokových autorov.

35 K Belovým dotazníkom a spolupracovníkom pozri najnovšie Kianička 2018: 29–30. K spolupracovníkom, dotazníkom a tiež k Mikovíniho úlohe Kollárová 2006: 29–30.

16 už ovela vznešenejší, než bol za Tolliových čias“ (Belius 1742: 165), môže nepriamo odkazovať práve na Brückmannov opis. Ten vyšiel v roku 1738,³⁶ zachytával však pochopiteľne stav z roku 1724, keď Brückmann svoju cestu po Slovensku podnikol, teda len o rok neskôr ako vyšiel *Prodromus*. Preto zrejme pre Bela nepredstavoval ovela aktuálnejší opis, ktorý by bolo nevyhnutné zohľadniť. Zostáva doplniť, že Brückmann na danom mieste cituje aj Belov výklad v *Prodrome*.

roč. 68, 2021, č. 1

Dielo Jakoba Tollia, opis jeho vlastnej cesty po slovenských banských mestách, je aj zdrojom množstva bystrých pozorovaní a unikátnych informácií, v ktorých sa Tollius dotýka najrozličnejších stránok života nielen prostého obyvateľstva, ale prináša správy aj o strednej a urodzenejšej vrstve. Bel jeho komentáre a pozorovania na mnohých miestach dopĺňa a aktualizuje. Vynikajúcim spôsobom tak upriamuje pozornosť čitateľa na dielo nizozemského cestovateľa, čím ho nielenže oživuje v uhorskom prostredí, ale rozširuje svoj vlastný výklad aj o pohľad na domácu kultúru zvonka. Keďže vedomosti neboli určené len domácim čitateľom, ale určite aj zahraničnému vzdelanému publiku, podloženie Belovho výkladu aj prostredníctvom pozorovaní zahraničného návštevníka pridalo dielu prinajmenšom na objektivnosti. Tollius predstavuje základ aj pre balneológiu, montanistiku a numizmatiku, neskrývané sú aj jeho sympatie a záujem o alchýmiu a Bel neváha jeho narážky na niektoré alchymistické diela rozsiahlo komentovať, dokonca odcitovať príslušné miesta, na ktoré Tollius naráža.³⁷ Bel práve vďaka schopnosti zapracovať na vhodnom mieste svojho výkladu zmienky vzdelaného cestovateľa či iných autorov, často tiež uvedením miestnej ľudovej tradície alebo toho, čo sa dozvedel od priateľov, spestruje prísne faktografický a metodologicky presne postupujúci výklad, odmeňuje čitateľa rôznymi exkurzmi, a tak napĺňa vlastnú premisu, ktorú formuloval v úvode štvrtého zväzku *Ad lectorem*. Podľa nej sa snažil vybrať do spracovania Tekovskej stolice nielen dôležité a užitočné informácie, ale takisto také, pri ktorých si čitateľ oddýchne a príjemne sa pobaví.³⁸

Pramene

- BEL, Matej, 2014. *Liptovská stolica*. Edične pripravili Jozef Kordoš a Martin Turóci. Čadca: Kysucké múzeum.
- BEL, Matej, 2017. *Zvolenská stolica*. Edične pripravili Martin Turóci a Imrich Nagy. Čadca: Kysucké múzeum.
- BEL, Matej, 2019. *Tekovská stolica*. Edične pripravil Martin Turóci, edícia latinského textu a preklad Jozef Kordoš. Čadca: Kysucké múzeum.
- BELIUS, Matthias, 1723. *Hungariae Antiquae et Novae Prodromus*. Norimbergae: Sumtibus Petri Conradi Monath bibliopolae.

36 Pozri pozn. č. 17.

37 Ide konkrétne o prírodovedné dielo *Physica subterranea* z roku 1667, ktorého autorom bol lekár, polyhistor, chemik, pedagóg a filológ Johannes Joachim Becher (6. máj 1635, Speyer – október 1682, Londýn). Tollius vo svojom výklade o vitriole, ktorý videl v šachte Kribanus v Kremnici, hovorí, že Becher vo svojej *Podzemnej prírodovede* spomína istého mincovníka, ktorému sa podarilo alchymistickými postupmi získať z uhorského vitriolu veľké množstvo zlata. Bel neváha v poznámke pod čiarou odcitovať príslušné miesto priamo z Bechera a reprodukovať celý príbeh, aby Tolliovu zmienku svojmu čitateľovi náležite vysvetlil.

38 „Id enim nobis per totum hoc opus negotii conscivimus, ne, quantum eius praestari potest, sicco pede transeamus quidquam, cuius notitiam aut necessariam utilemve, aut iucundam lectoribus futuram cum ratione opinaremur.“

- BELIUS, Matthias, 1742. *Notitia Hungariae novae Historico Geographica, divisa in partes quatuor, quarum prima Hungariam Cis-Danubianam, Altera Trans-Danubianam, Tertia Cis-Tibiscanam, quarta Trans-Tibiscanam, universim XLVIII. Comitatus Designatam expromit.* Tomus IV. Viennae Austriae: Typis Johannis Petri van Ghelen.
- BROWN, Edward, 1673. *A brief account of some travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly, Austria, Styria, Carinthia, Carniola, and Friuli: as also some observations on the gold, silver, copper, quick-silver mines, baths, and mineral waters in those parts: with the figures of some habits and remarkable places.* London: printed by T. R. for Benj. Tooke.
- BRÜCKMANN, Franz Ernst, 1730. *Magnalia Dei In Locis Subterraneis Oder Unterirdische Schatz-Cammer Aller Königreiche und Länder, Zweiter Theil etc.* WOLFFENBUTTELAE
- BRÜCKMANN, Franz Ernst, 1733. *Franc. Ernest. Brückmanni D. Epistola Itineraria LXXIII. sistens memorabilia Montis Regii in Hungaria etc.* Wolffenbuttelae.
- BRÜCKMANN, Franz Ernst, 1738. *Franc. Ernest. Brückmanni D. Epistola Itineraria LXXV. sistens memorabilia cremnicensia in Hungaria etc.* Wolffenbuttelae.
- BRÜCKMANN, Franz Ernst, 1741. *Franc. Ernest. Brückmanni D. Epistola Itineraria C. sistens Scriptores rerum Hungaricarum etc.* Wolffenbuttelae.
- PITISCUS, Samuel, 1719. *Lexicon antiquitatum Romanarum in quo ritus et antiquitates cum Graecis ac Romanis communes, tum Romanis peculiares, sacrae et profanae, publicae et privatae, civiles ac militares exponuntur.* Venetiis: ex typographia Balleoniana anno MDCCXIX
- SAMMLUNG von Natur- und Medicin wie auch hierzu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten, so sich An. 1725 in den 3. Sommer-Monaten in Schlesien und andern Ländern begeben. Als der drey u. dreyssigste Versuch ans Licht gestellet von Einigen Academ. Naturae Curios. in Bresslau. Sommer-Quartal, 1725. Leipzig und Budissin, Verlegts David Richter, 1727.
- TOLLIIUS, Jakob, 1700. *JACOBI TOLLII EPISTOLAE ITINERARIAE ex auctoris schedis postumis recensitae, suppletatae, digestae, annotationibus, observationibus et figuris adornatae cura et studio Henrici Christiani Henninii.* Amstelaedami typis Francisci Halmae typographi sub signo Constantini Magni MDCC.

Literatúra

- BAUMANN [osobné meno neuvedené], 1896. Wagner, Franz. In *Allgemeine Deutsche Biographie* 40, s. 491-492. Dostupné na internete: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd134032594.html#adbcontent>
- GLUCHMAN, Vasil a kol., 2017. *Dejiny etického myslenia na Slovensku I. (do začiatku 19. storočia)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- HRONČEK, Pavel, 2019. Prínos Mateja Bela pre dejiny montanistiky. In BEL, Matej. *Tekovská stolica*. Edične pripravil Martin Turóci, edícia latinského textu a preklad Jozef Kordoš. Čadca: Kysucké múzeum, s. 20-43.
- CHAMPON, Abel, 1910. Charles de La Rue. In *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 9. New York: Robert Appleton Company. Dostupné na internete: <http://www.newadvent.org/cathen/09008a.htm>
- JURÍKOVÁ, Erika, 2016. Veľký zemepisno-historický projekt Mateja Bela. In BEL, Matej. *Turčianska stolica*. Edične pripravili Martin Turóci a Erika Juriková. Čadca: Kysucké múzeum, s. 16-32.
- KARABOVÁ, Katarína, 2018. Autorské predhovory ako významný prvok kontextuality literárneho diela. In JURÍKOVÁ, Erika – SIPEKIOVÁ, Nicol, ed. *Sambucus XIII. Práce z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, s. 106-116.
- KIANIČKA, Daniel Haas, 2018. Matej Bel a Kremnica. In BEL, Matej/BELIUS, Matthias. *Dejiny mesta Kremnica/Historia urbis Cremonnitiensis*. Edične pripravil Daniel Haas Kianička, edícia latinského textu a preklad Jozef Kordoš. Kremnica: NBS – Múzeum minci a medailí, s. 11-48.
- KOLDEWEY, Friedrich, 1894. Tollius, Jakob. In *Allgemeine Deutsche Biographie* 38, s. 423-427. Dostupné na internete: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd124188826.html#adbcontent>
- KOLLÁROVÁ, Ivona, 2006. Matej Bel – vydavateľ. In KOLLÁROVÁ, Ivona. *Vydavatelía v 18. storočí. Trilógia k dejinám typografického média*. Bratislava: Veda, s. 13-56.
- KORDOŠ, Jozef, 2019. Dejiny mesta ako literárna forma mravouky. In BRODŇANSKÁ, Erika – KOŽELOVÁ, Adriana, ed. *Morálka v kontexte storočí*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, s. 94-105.
- KUCBELOVÁ, Jana – BRENKUS, Peter, 2018. *Odetí do krásy*. Bratislava: Ikar.

- LOPATKOVÁ, Zuzana, 2009. Majetkové postavenie a každodenný život predialistov v novoveku (na príklade zemianskej rodiny Ižoldovcov z Rybníka). In *Zemianstvo na Slovensku v novoveku. Zborník prác z interdisciplinárnej konferencie, ktorá sa konala 8. - 10. júna 2009 v Martine. Časť 1. Postavenie a majetky zemianskych rodov*. Martin: Slovenská národná knižnica, s. 362-374.
- MELICHER, Jozef, 1989. Povešť – ľudový pohľad na minulosť. In MELICHER, Jozef. *Tekovské povesti*. Bratislava: Tatran, s. 181-182.
- MEUSEL, Johann Georg, 1802. *Lexikon der vom Jahr 1750 bis 1800 verstorbenen teutschen Schriftsteller. Erster Band*. Leipzig: bey Gerhard Fleischer, dem jüngern.
- NAGY, Imrich, 2013. Matej Bel a Vedomosti o Trenčianskej stolici. In BEL, Matej. *Trenčianska stolica*. Edične pripravili Martin Turóci a Imrich Nagy. Čadca: Kysucké múzeum, s. 29-46.
- NAGY, Imrich, 2015. Oravská stolica vo Vedomostiach Mateja Bela. In BEL, Matej. *Oravská stolica*. Edične pripravili Martin Turóci a Imrich Nagy. Čadca: Kysucké múzeum, s. 39-53.
- NAGY, Imrich, 2017. Belove Vedomosti o Zvolenskej stolici. In BEL, Matej. *Zvolenská stolica*. Edične pripravili Martin Turóci a Imrich Nagy. Čadca: Kysucké múzeum, s. 20-38.
- NOSÁLOVÁ, Viera, 1983. *Slovenský ľudový odev*. Martin: Osveta.
- OSLANSKÝ, František, 1986. Predialisti Ostrihomskeho arcibiskupstva na Slovensku od začiatku 16. storočia. *Historický časopis*, roč. 34, č. 4, s. 487-509.
- ROHL, Darrel J., 2012. Chorography: History, Theory and Potential for Archaeological Research. In DUGGAN, Maria - McINTOSH, Frances - ROHL, Darrel J., ed. *TRAC 2011: Proceedings of the Twenty First Annual Theoretical Roman Archaeology Conference, Newcastle 2011*. Oxford: Oxbow Books, s. 19-32. Dostupné na internete: https://www.researchgate.net/publication/320362756_Chorography_History_Theory_and_Potential_for_Archaeological_Research
- SCHERER, Wilhelm, 1882. KOBER, Tobias. In *Allgemeine Deutsche Biographie* 16, s. 359-360. Dostupné na internete: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd116617837.html#adbcontent>
- SIPEKIOVÁ, Nicol, 2019a. František Kazi, milovník histórie pod paľbou kritiky. In JURÍKOVÁ, Erika, ed. *Tyrnavia erudita II/Vzdelaná Trnava 2*. Trnava: Mesto Trnava, s. 85-89.
- SIPEKIOVÁ, Nicol, 2019b. František Wagner, muž za katedrou i v službách cisára. In JURÍKOVÁ, Erika, ed. *Tyrnavia erudita II/Vzdelaná Trnava 2*. Trnava: Mesto Trnava, s. 56-60.
- ŠIMONČIČ, Jozef, 1998. František Ernest Brückmann a Trnava. In ŠIMONČIČ, Jozef. *Mojej Trnave. K dejinám Trnavy a okolia*. Trnava: B-print, s. 250-251.
- TIBENSKÝ, Ján, 1984. O práci, koncepcii, štruktúre a osudoch Belových Notícií. In TIBENSKÝ, Ján. *Matej Bel: doba, život, dielo*. Bratislava: Veda, s. 217-227.
- WURZBACH, Constantin von, 1864. Kazy, Franz. In *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Band 11*. Wien: aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, s. 115. Dostupné na internete: <http://www.literature.at/viewer.alo?viewmode=fullscreen&objid=11814>
- ZAUNICK, Rudolph, 1955. Brückmann, Franz Ernst. In *Neue Deutsche Biographie* 2, s. 655. Dostupné na internete: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118515853.html#ndbcontent>

Mgr. Jozef Kordoš, PhD.
Katedra klasických jazykov
Filozofická fakulta Trnavskej univerzity
Hornopotočná 23
918 43 Trnava
Slovenská republika
E-mail: jozef.kordos@truni.sk